Els lectors catalans del XVI i llur relació amb Amèrica

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 26-11-2019

Publiquem aquest vell article d'En Jordi Bilbeny, que exposa la relació dels catalans amb Amèrica, a través de la lectura dels llibres que hi estaven directament relacionats.

L'edició del llibre d'En Manuel Peña Díaz, El laberinto de los libros. Historia Cultural de la Barcelona del Quinientos per la Fundación Germán Sánchez Ruipérez (Madrid, 1997), ha confirmat les conjectures que m'havia fet sobre l'interès notori que la societat catalana del segle XVI tingué pels temes d'Amèrica.

Si bé aquest apartat de la investigació tot just és esbossat per En Peña, el qual no sospita en cap moment l'abast i la transcendència de les seves anàlisis bibliogràfiques; i si bé el desenvolupament de les seves investigacions encara està per concretar, no deixa de ser simptomàtica la relació que l'autor estableix entre Amèrica i Catalunya, malgrat que sigui una relació llibresca.

A les envistes que els apuntaments d'En Peña puguin ser atesos degudament, gradualment augmentats i racionalment justificats, em complac a oferir el que el predit investigador deia en relació a la descoberta catalana d'Amèrica: «Sense cap mena de dubte, si un tema històrico-geogràfic relacionat amb les possessions de la monarquia hispànica va interessar els lectors barcelonins fou l'americà. La Historia de México, d'En López de Gómara es trobava a les biblioteques del mercader Bartomeu Romaguera (1583), de l'estudiant Antoni Salvador (1590) i a la llibreria d'En Pau Cortey (1572). Una Historia de Ferrando Cortés [amb el nom del descobridor en aragonès, i avui desapareguda], possiblement les seves Cartes de Relació [que jo dubto, perquè per una Reial Cèdula de març de 1527, hom estatuí "que no es venguin ni imprimeixin les relacions que En Cortès va enviar de les Índies"], la posseïa el donzell Joan Xammar (1597). La Historia del Perú, de l'Agustín de Zárate o d'En Diego Fernández, es trobava entre els llibres del donzell esmentat, del canonge Onofre Balcells (1600), i del presbíter Pere Coll (1595); la del jurista Francesc Serra (1589) corresponia amb tota certesa a l'obra d'En Fernández. Un altre jurista, l'Esteve Janer (1596), posseïa la Historia

Natural y Moral de las Indias, d'En José de Acosta, que havia estat impresa a la ciutat per En Jaume Cendrat el 1591 i per En Pau Malo el 1592; a les llibreries també s'hi trobaven disponibles diversos exemplars d'aquesta obra; tres a la de l'Onofre Gori (1595), uns altres tres a la d'En Lluís Rovira (1595) i un a la de l'Antoni Oliver (1590).

»Aquestes dues edicions de l'obra del pare Acosta, tan seguides temporalment, eren el punt d'arribada de l'atracció que Amèrica exercia, i seguirà exercint, sobre molts barcelonins, en concret, i és comprensible, sobre molts comerciants. El millor exemple del que he dit l'ofereix la possessió de les obres que amb el títol imprecís d'Historia de las Indias es registren en vuit inventaris: les tres referències en biblioteques de la primera meitat del segle –es tractaria de l'obra d'En Fernández de Oviedo– pertanyen als mercaders Joan Ribes (1536), Daniel Brunell (1542) i Joan Simó Godinella (1540). Les cinc restants corresponen al bisbe Benet de Tocco (1564) i a quatre comerciants: el corredor Antoni Gori (1585), el botiguer Gaspar Teixidor (1597) amb dos exemplars, i els mercaders Bartomeu Romaguera (1583) i Jaume Caralps (1596). És evident que Amèrica importava molt, i de quina manera, als lectors del bigarrat sector comercial barceloní. No deixa de ser curiós que l'única obra sobre la història d'una ciutat espanyola que es trobi a la venda a les llibreries (Jerònima Manescal, 1590) sigui la Historia de Sevilla, de l'Alonso Morgado (1587)».

Pel que fa al llibre de la Història de les Índies, d'En Fernández de Oviedo, En Peña encara ens innova, a la nota 37: «Un volum d'aquest mateix autor es trobava a la llibreria d'En Joan Guardiola (1561), que en posseïa un altre exemplar d'autor desconegut. Contrasta aquesta precocitat barcelonina en la recepció de les Històries de les Índies, amb el retard que apunta T. Dadson per a la Castella del XVI: "Per a la primera aparició d'un llibre sobre el Nou Món als inventaris estudiats cal esperar fins el 1550"».

Certament, l'estudi d'En Trevor J. Dadson, «Libros y lecturas sobre el Nuevo Mundo en la España del Siglo de Oro», deixa ben palès que, a les 39 biblioteques hispanes del segle XVI que l'autor va examinar gairebé no hi va trobar llibres relacionats amb Amèrica. Per En Dadson, «no hi havia res a les biblioteques d'Isabel la Catòlica (1504), el duc de Medinasidònia (1507), el marquès de Priego (1518), el marquès de Cenete (1523), Jacob Cromberger (1528), Fernando de Rojas (1541), el III duc de Béjar (1544), Francisco de Vargas (1546), i de moment prefereixo descomptar el llibre "de las conquistas que fizo en las Indias el rey de Portugal", que apareix a la biblioteca d'En Diego Hurtado de Mendoza (1536), per tal com tracta de les Índies Orientals». Només «fins al 1579, i a la biblioteca de l'humanista i gran bibliòfil Cristóbal de Salazar hi apareixen alguns títols. D'ençà de llavors, hi notem un lleuger augment».

Pel que fa als humanistes, les conclusions també són clares: «És clar que, encara que es publicaren durant aquest segle [XVI] la majoria dels tractats més importants sobre el Nou Món, la seva presència a les biblioteques de la Península és ben petita. Un exemple bo i vistent d'això són els inventaris de biblioteques d'humanistes. Dels onze que fou possible consultar, cinc (quasi un 50%), no posseïen cap llibre ni tan sols remotament relacionat amb les Índies: així, Francisco de Vargas (1546), el Estudiante Morlanes (1550), Juan de Vergara (1557), Alvar Gómez de Castro (1580), Pedro Enríquez (1584). Naturalment, les seves ben nodrides biblioteques estan farcides d'obres de literatura i història clàssiques. És clar que no els interessava gens el que s'esdevenia en els dominis espanyols d'ultramar; més fascinant els resultava indagar en el passat clàssic. El mateix es pot dir en el cas d'En Francisco de Zúñiga, III duc de Béjar. Posseïdor d'una biblioteca esplèndida (170 títols), no tenia re sobre el Nou Món, tot i que sí que tenia molta cosa sobre el vell món clàssic».

Per En Dadson, «si els humanistes del Renaixement destaquen pel seu refús deliberat dels textos referents al Nou Món (excepció feta d'En Cristóbal de Salazar, per descomptat, i en una menor mesura, d'En Benito Arias Montano, que tenia els exemplars consabuts d'En López de Gómara, Fernández de Oviedo i les Dècades d'En Pere Màrtir), l'estament eclesiàstic no en surt tampoc gaire ben parat. Ni el bisbe Pedro Ponce de León (1573), ni l'arquebisbe García de Loaisa Girón (1599), ni tres capellans del segle següent (Oliverio Danis, capellà, 1612; Antonio de Riaño, rector, 1659; Manuel de Mota, arxiprest, 1699) no semblen haver compartit cap mena d'interès en assumptes indians».

Tanmateix, pel que fa a personatges de la corona catalano-aragonesa, En Dadson ens innova que el canonge Bartolomé Llorente, cronista del regne d'Aragó, entre els seus més de 500 títols, en tenia 4 sobre el Nou Món; que En Joan de Ribera, que fou des del 1568 arquebisbe de València, i des del 1602, lloctinent general de València, essent també canceller de la seva Universitat, va posseir «onze llibres sobre assumptes d'ultramar». Finalment, ja he comentat que En Dadson posava l'any 1550 com a data clau per començar a trobar llibres relacionats amb Amèrica en els inventaris peninsulars que va estudiar, perquè és l'any en què es va inventariar la biblioteca del duc de Calàbria, al punt que aquest va morir. Segons En Dadson, en aquesta biblioteca, «veiem que [el duc] posseïa una Historia general de las Indias (probablement l'obra cèlebre d'En Gonzalo Fernández de Oviedo, impresa per primera vegada a Sevilla el 1535, a la impremta d'En Juan Cromberger) i també la Carta tercera de relación de l'Hernando Cortés (igualment impresa pels Cromberger, 1523)». Doncs bé: aquest duc de Calàbria no és altre que En Ferran d'Aragó, lloctinent de Catalunya i de València i hereu del despossseït rei Frederic I de Nàpols, que el 1502 va passar a la cort d'En Ferran II i, efectivament, va morir a València el 1550. Però, a més a més, d'aquest parell d'obres que cita En Dadson, a l'Inventari encara hi

podem trobar un Novus orbis, de plec gran, cobert de pergamí; un llibre d'sphera mundi, cobert de pergamí i un altre Sphera mundi cum tribus comentis, cobert de cuir vermell, que pertanyia a les Infantes.

De fet, la influència del Duc de Calàbria sobre els afers americans hauria d'haver estat molt més gran del que sabem avui per les referències dels llibres que posseïa sobre el Nou Món, atès que En Gonçalo Fernàndez de Oviedo, cronista d'Índies per excel·lència, no tan sols va estar al seu servei, sinó que editarà a València, al 1519, a casa d'En Joan Venao, una traducció d'un llibre de cavalleries intitulat Claribalte.

Tornant estrictament als lectors barcelonins, és una llàstima que l'interès que En Peña ha mostrat per aquestes primeres edicions de temàtica americana, no s'hagi vist correspost, anàlogament, amb d'altres estudis que recollissin dels inventaris aspectes més diversos de la relació de Catalunya amb el Nou Món. És tan sols un indici, però molt revelador, el fet que el comerciant mallorquí Miquel Garau tingués al despatx el dia de la seva mort, l'any 1506, «una carta de navegar gran en que son les ciutats e regnes novament trobats, ab son gorniment, cuberta de tela blava», donat que això permet explicar-nos la connexió d'aquests Garau mallorquins amb els primers conqueridors de qui tenim notícia, cognominats també Grau, Garau o Garay.

Conformement, m'estranya que En Peña no esmenti cap Història de les Índies del Pare Bartomeu de Cases o Casaus, entre els llibres llegits per catalans del segle XVI, perquè, tot i que no consti el nom als inventaris, no per això han de deixar de ser degudament identificats.

Així, per l'inventari efectuat el 12 de febrer de 1577 dels béns d'En Lluís Giginta, burgès i mercader de draps de la vila de Perpinyà, i que l'amic Joan Lladó ha tingut l'amabilitat de fer-me arribar, sabem que el sobredit Giginta tenia la Segunda parte de las istorias de las Indias, la Primera parte de la coronica del Perú i la Istoria general de las indias, en castellà, que sembla identificable amb la Història General de les Índies, del Pare Casaus. I, malgrat que sigui del XVII, també tenim l'inventari d'En Joaquim Setantí, datat el 21 de juny de 1617, que En Cristian Cortès reprodueix al seu llibre Els Setantí, pel qual sabem que el difunt, entre d'altres llibres, posseïa una Arauchana –amb tota certesa la de l'Alfons d'Erill– i una «primera y segona part de full, usat» d'un «llibre intitulat Istoria de les Indies», que tant podria ser atribuïble a l'Oviedo com a En Casaus.

El que és rellevant del llibre que acabo d'esmentar d'aquest inventari és que hi està anotat amb el nom en català, mentre tots els altres llibres castellans tenen el seu nom corresponent en aquesta mateixa llengua. El fet em fa sospitar de la probabilitat que alguna d'aquestes Històries d'Índies hauria pogut haver estat escrita en català. Si la meva suposició prengués cos, i es pogués nodrir d'altres dades més fermes, tindríem una raó fonamental per explicar el perquè no s'han trobat mai més els originals de les obres de l'Oviedo (el qual sempre anomenà el Descobridor, en els seus llibres en espanyol, amb la grafia catalana Colom), ni les d'En Casaus, tot i ser català aquest darrer autor i haver enllestit la seva Brevíssima Relació de la Destrucció de les Índies a València, «el vuit de desembre de mil cinc-cents quaranta-dos», com ell mateix apunta al final del llibre.

En suport d'això, em cal dir que els textos d'En Casaus foren ben coneguts a Catalunya tot al llarg del XVII i emprats a bastament com a justificació política de la Guerra de Separació promoguda contra la corona espanyola. La complicitat de Catalunya amb En Casaus fou tal que, fins i tot, En Josep M. Bernades, pensant-hi, ha apuntat: «No sé si ja durant el segle XVI Las Casas tingué amics, seguidors o partidaris catalans». Un exemple ben clar del que exposo és l'opuscle intitulat Secrets Públics. Pedra de Toc de les intencions de l'enemic, i Llum de la Veritat, de 1640, atribuït a En Gaspar Sala, on s'hi reprodueixen abundosíssimes citacions d'En Casaus directament en català. És possible que el mateix Sala en fes la traducció, com sembla que fa, més endavant, amb l'autor castellà «Mateu Lizon», de qui també cita textos en llengua catalana. Sigui com sigui, la porta d'uns escrits d'En Casaus en català resta oberta. I jo l'esmento aquí per si els investigadors la volen tenir present de cara a eventuals recerques futures.

Finalment, no ens hauria de sorprendre gens que «l'única obra sobre la història d'una ciutat espanyola que es trobi a la venda a les llibreries» barcelonines, sigui la Historia de Sevilla, de l'Alonso Morgado; perquè ultra ser Sevilla un dels primers consulats estrangers dels catalans a l'Atlàntic, i ultra ser un dels tres ports andalusos més concorreguts pels nostres mariners la dècada de 1490-1500 (com ha mostrat recentment la Maria Teresa Ferrer i Mallol al seu article «El comerç català a Andalusia a final del segle XV»), Sevilla era l'escala natural i obligada que empraven els comerciants i aventurers catalans per anar a Amèrica al llarg del segle XVI.

Per posar tan sols un exemple de la veracitat del que dic, em complac a presentar la informació d'un expedient matrimonial de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, datat el 6 de maig de 1593 –que, novament, l'amic Lladó m'ha facilitat–, en què un testimoni declara: «Deu anys a fets poch mes o mancho que sen ana Antoni Torrents mariner de Vilanova de Cubelles de la p[rese]nt ciutat de Civilla y alli se posa ab una nau per mariner que partia a las Indias y al cap de dos anys poc mes o mancho vingue nova que la porta un mariner de la costa de Cathalunya que digue y affirma q[ue] cossa

molt certa que ell avia vist morir al dit Antoni Torrents alli en Indias». Declaracions que va confirmar un altre català, En Nicolau Urgellès, mariner de Vilanova de Cubelles, que també residia a Sevilla, en jurar que: «Ha 3 anys mes o manco que se trobava en la ciutat de Sevilla en la posada de mado Eulalia de Sant Pol en la qual posada posen els mariners catalans i alli sentia dir que lo dit Antoni Torrents era mort».

O sigui, que a finals del XVI els catalans anaven i tornaven d'Amèrica, amb naturalitat, tot passant per Sevilla, on deurien tenir diverses posades –com la de madó Eulàlia de Sant Pol– que els acollien. I això explicaria l'interès tan primerenc dels barcelonins pels llibres d'història d'Amèrica i pels de la ciutat de Sevilla.

Jordi Bilbeny